

ATALAR SÖZÜ ÜMUMTÜRK ƏDƏBİYYATININ BİR HİSSƏSİDİR

Aytən QURBANOVA *

Xülasə: Şifahi xalq ədəbiyyatının mövzu və kəmiyyət baxımından ən geniş yayılmış janrlarından biri olan atalar sözü sadəcə türk xalqlarının ədəbiyyatında deyil bütün dünya ölkələrinin şifahi xalq ədəbiyyatında özünə yer tutan və milli təbirlə desək, qanadlı sözlərə çevirilib əsrlərin sınağından çıxıb gələn hükmətli ifadələrdir. Atalar sözləri yığcam janr olduğu qədər də dərin məna kəsb edə bilər. Təbii ki, bu janrın ən əsas özəlliyi bəzən kitablarla yazılan əsərlərin ideyasının tək bir cümlə ilə ifadə etməsidir.

Açar Sözlər: Atalar Sözü, Ümumtürk Ədəbiyyatı, Başqurd Ədəbiyyatı, Ortaq Janrlar.

The State Language Is The Source of National Spirituality

Abstract. Proverbs, which are one of the most widespread genres of oral folk literature in terms of subject and quantity, are not only in the literature of the Turkish peoples, but also in the oral folk literature of all the countries of the world. Proverbs can have a deep meaning as well as being a compact genre. Of course, the main feature of this genre is that sometimes the idea of works written with books is expressed in a single sentence.

Key Words: Proverbs, All-Turkic Literature, Bashgurd Literature, Common Genres,.

Giriş

Başqa növlər kimi, atalar sözləri də müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif şəraitdə yaranmışdır. Buna görə də o, müxtəlif təbəqələrin dünyagörüşünü, təcrübə və arzusunu ifadə etmişdir. Ona görə də atalar sözü və məsəllərə ruslar ibrətamiz söz, qanadlı söz, qızıl söz, yunanlar və romanlılar hakim fikirlər, italyanlar xalq məktəbi, ispanlar ruhu təbiəti, ingilislər və fransızlar təcrübənin barı və s. adlar vermişlər.

Atalar sözləri haqqında araşdırma apararkən fərqli xalqların ədəbiyyatındakı paralellik diqqətçəkən məqamlardandır. Xüsusilə, türk xalqlarının yaradıcılığında özünə yer tutan eyni mövzulu atalar sözləri bəzən səslənmə baxımından da eyniləşir.

Ýlsega ülem yuk

Elçiye zeval yoktur

Bereklekta-tereklek

Birlikte dirilik

Akýlhýz dutsan akýllý doþman artýk.

Akılsız dosttan akıllı düşman

iyidir və s.

Atalar sözləri hazırda da üç dövlət dilinə malik olan Başqırdastanda çox geniş yayılmış ədəbi növlərdən biridir. Təbii ki, digər bir çox dillərdə olduğu kimi, başqurd dilində də müxtəlif mövzulu və ideyalı atalar sözləri geniş yayılmışdır. Daha çox diqqətimi çəkən isə təhsil, bilik və cəhalət haqqında yaranan atalar sözləridir.

• Ата белеге белән адәм адәм булмаc, әгәр үзе белмәсә.- Atası bilən adamdan adam olmaz, әgәр özü bilmәsә

• Аю беләгенә ышана,
güvән

Ayının biləyinә, insanın biliyinә

Адәм белегенә ышана.

• Белемдә көч.

Güc bilikdədir

• Белем йөрәккә куәт.

Bilik ürәk üçün gücdür

• Белемлекнең чиге юк.

Bilik sərhəd tanımır

• Белем тәжрибәдән туа.

Bilik təcrübədən doğar

• Белем һәр куркынычны жиңә.

Bilik bütün təhlükələrә

qalib gələr

• Беләктән белек көчле.

Bilik biləkdən güclüdür

• Дөньяда иң зур байлык — белем.

Dünyanın ən böyük sərvti bilikdir

• Адәм яктыра белем белән.

Adam biliklə parlayır

* Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi Sədna Ədəbiyyat İnstitutu, Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsi(f. e.d. üzrə doktorant) ADPU Quba filialı.

• Яшылегеңдә белем ал, картайганда сарыф кыл (тот, куллан). Gəncliyində öyrən, qocalığıнда хәрслә

• Кул кыла алмаганны, белем кыла. Әлләрин bacarmadıғını bilik edir

• Акыл — тузмас киём,

Гыйлем — корымас кое.

• Ачыйк күзебезне, хур итмәсеннәр үзебезне.

• Бу заманда гыйлемсез, фәнсез кеше — жансыз-тәнсез кеше.

• Гыйлем — акылның яртысы.

• Гыйлем алу — инә белән кое казу.

• Гыйлем — ау,

Язу — бау.

• Гыйлем ашарга сорамас, ашарга бирер.

• Гыйлем булмаганда, бар акыл да юк була.

• Гыйлем дәрәжәсе — дәрәжәләренң иң олысы.

• Гыйлем китапның эчендә дә, тышында да була.

• Гыйлемнән башка гамәлең юк,

Әйләнергә дә әмәлең юк.

• Гыйлемнән зур хәзинә юк.

• Гыйлем өйрәнү — бишектән ләхеткә чаклы.

• Гыйлемсез бер яши,

Гыйлемле мең яши.

Dünyada qeydә alınmış ilk atalar sözlәri təqribән eramızdan əvvəl 2000-ci ilə, qədim Şumerdә, Mesopotamiyada yarandığı güman olunur. Maraqlısı odur ki, dünyanın hər yerində demək olar ki, eyni ifadə tərzinə və eyni mənaya malik atalar sözlәri işlənir. Türk xalqlarının dilində çox geniş şəkildә yayılan atalar sözlәri ingilis, italiyan, yapon, Koreya və s. dillәrdә də geniş yayılmışdır. İngilis filosofu Frensis Bekon deyirdi ki, xalqın dahi zəkası və ruhu atalar sözlәrində tapılır.

“Atalar sözü zəkadan, zəka atalar sözüндән doğar”(Rus atalar sözü)

“Atalar sözünü bilән müdriklәр hər bir mübahisәni həll edәр”(Nigeriya atalar sözü).

Yuxarıdakı fikirlәrdән aydın olur ki, dili və әdәbiyyatı zəngin olan bütün xalqların həyatında atalar sözü, hikmәtli sözlәр və ya aforizmlәр bu və ya digər dәрәcәdә işlәнmәkdәdir. Hәtta bәzi xalqların dilində frazeoloji ifadәlәр də bu qәbildән olan sözlәр sırasına aid edilir. Demәli, atalar sözlәrini bilmәk insanı və bütövlükdә cәmiyyәti anlamağa gәtirib çıxarır.

Araşdırma zamanı Yapon Paremiologiya Cәmiyyәtinin internet sәhifәsində atalar sözlәri haqqında verilән mәqalәdә belә bir maraqlı fikir qeyd edilir ki, atalar sözlәrini bilән və onlardan düzgün şəkildә istifadә edән hər kәs dünyanı dәrk edir, insanlarla düzgün ünsiyyәt qurmaq bacarığına sahib olur.

Atalar sözlәri çoxdan nitqimizin geniş bir hissәsini әhatә etsә дә, onların mәнşәyi haqqında tәdqiqatlar elә çox deyildi. Çünki o dövrlәrdә sabit frazeoloji vahidlәр yox idi. Buna baxmayaraq, atalar sözlәri yeni ünsiyyәt mәdәniyyәtinin formalaşmasına kömək etdi. Qədim dastanlarımızda adları çәkilән atalar sözlәri bu gün дә xalqımızın nitqində, әdәbiyyatında öz әhәmiyyәtini itirmәdән, bir sözlә, fikirlәri qısa, lakonik şəkildә ifadә etmək üçün işlәнir. Türk xalqlarının әdәbiyyatında atalar sözü janrının tәdqiqi tarixi Mahmud Kaşğariyә gedib çıxır. Onun “Divani - Lüğәt it Türk” әsәrində 400-ә yaxın atalar sözü və mәsәllәр yer alıb ki, bunlardan başqa Әlişir Nәvai, Zәhiriddin Mәhәmmәd Babur və başqalarının yaradıcılığında atalar sözüә xüsusi diqqәt yetirildiyini görә bilәrik.

Atalar sözlәri özbәk әdәbiyyatında da xüsusi yeri olan janr kimi daim diqqәt mәrkәzində olmuşdur. Atalar sözlәri xalqın tәcrübәsindən keçmiş hadisәlәрin dәyişmәz şifahi ifadәsidir. Tanınmış özbәk filoloqu, filologiya elmlәri doktoru B.M.Corayeva öz elmi

araşdırmasında özbək xalq atalar sözlərini dildaxili vahidlər üzrə formalaşdıran 6 qrupa ayırmışdır.

- a) söz birləşmələri əsasında əmələ gələn atalar sözləri: saymadan səkkiz demə,
- b) Folklor janrları əsasında formalaşan atalar sözləri:
- d) dini anlayışlar əsasında formalaşan atalar sözləri,
- f) xalqın təxəyyülü əsasında formalaşan atalar sözləri,
- c) xalq oyunları əsasında formalaşan atalar sözləri
- e) zəmin üzərində formalaşan atalar sözləri. [3].

Yuxarıda qeyd olunan xalq atalar sözlərinin formalaşması prosesləri məzmunun mahiyyətinə görə qruplara bölünür. Tərcümə işi xalqlar arasında mədəni əlaqələrin formalaşması və inkişafının tərkib hissəsidir. Bu haqda V.Q.Beliniski deyirdi ki, “Bir xalqın ədəbi əsərlərinin başqa xalqın dilinə tərcüməsi onların bir-biri ilə yaxınlaşması, fikir mübadiləsi üçün əsasdır və sonra yeni ədəbi əsərlər üçün zəmin yaradır. Əsərlər mədəni əlaqələrlə yanaşı, müxtəlif millətlərin nümayəndələri arasında dostluq əlaqələrinin də inkişafına səbəb olur.

Araşdırma zamanı Özbək, Azərbaycan ədəbiyyatında orta q atalar sözlərinə rast gəldik.

“Üzümünü ye. , onun bağçasını soruşma” atalar sözü bir şeyə göz yuma bilmək mənasını verir və bir neçə xalqın nitqində istifadə edilməkdədir.

Atalar sözü millətin düşüncəsinin və folklorunun qaymağıdır. Hansı millət tərəfindən yaradılsa, o maddətin inanclarını, milli və etnik xüsusiyyətlərini, bir toplum kimi xarakterik özəlliklərini özündə əks etdirir. Odur ki, atalar sözləri və məsəllər insanların aqlının, mühakiməsinin, çoxəsrlik təcrübələrinin, həyatda baş verən müxtəlif hadisələrə münasibətinin məhsuludur. Atalar sözü məişətdə insanların bir-birinə münasibətində yaranır. Xalq atalar sözü xalqın mülküdür. Atalar sözündə kədər insanların kədəri, atalar sözündə qəzəb insanların qəzəbi, atalar sözündə gülüş insanların gülüşü, atalar sözündə kinayə isə insanların sarkazmidir. Bu məqamda qeyd etmək olar ki, atalar sözü yaratmayan dil yoxdur, atalar sözü işlətməyən xalq yoxdur.

Bir çox tədqiqatçılar tərəfindən xeyli sayda elmi tədqiqatlar aparılıb və bu gün də davam etdirilir. Eyni zamanda atalar sözlərinin bütün xalqların ədəbiyyatında ayrı-ayrı kateqoriyalara və istiqamətlərə bölündüyünü görə bilərik. Bunlardan dostluq, vətənə sədaqət, əməksevərlik, bilik, igidlik, ləyaqət və bir çox başqa cəhətlər. Əgər dostluqdan bəhs edən atalar sözlərindən danışırıqsa, ilk növbədə onu nəzərə almalıyıq ki, atalar sözləri müxtəlif xalqlar arasında münasibətləri möhkəmləndirən orta q dəyərlərdən biridir. Beləliklə, deyə bilərik ki, bütün dünya xalqlarının dillərində dostluq, qardaşlıq, həmrəylik, əməkdaşlıq haqqında çoxlu atalar sözlərinə rast gəlirik. Şərq xalqlarının da dostluq haqqında gözəl atalar sözləri var. Məsələn, ən qədim tarixə, folklorla malik olan Başqırd ədəbiyyatında “Xalqların dostluğu onların sərvətidir” və ya gürcü atalar sözünün “Ağac kökü ilə, insan dostları ilə”, tatar atalar sözünün “quşun gücü qanadındadır, insanın gücü dostluqdadır”, Azərbaycan folkloru ilə desək, “dost dostu tən gərək, tən olmazsa gen gərək”, Türkiyə ədəbiyyatında “hər şeyin yenisi, dostun eskisi” və s. kimi atalar sözünün deyildiyini görə bilərik. Göründüyü kimi, yuxarıda verilən atalar sözlərində forma və ya söz dəyişmə də, məzmunu qorunub saxlanılır. Yəni eyni fikir və məqsəd çatdırılmaqdadır. Odur ki, bir neçə dünya xalqlarının dilində daha çox yayılmış atalar sözlərinə diqqət etdik ki, bunlar demək olar ki, ən azı türk dillərində az dəyişmiş formada işlədilməkdədir.

Ağac miwe bərsə, başy aşak – Ağac bar versə başını aşağı əyər

Az bolsun, uz bölsün – Az olsun, düz olsun

Akyl yaşda bolmaz, başda bolar- Ağıl yaşda deyil, başdadır

Arkaly köpek gurt alar- Arxalı köpək qurda basar

At alma, eýer al – At alma, yəhər al

Atylan ok daşdan gəytməz - Atılan ox geri qayıtmaz

Bal tutan barmagyny ýalar – bal tutan barmaq yalar
Bir elde iki garpyz tutdurmaz Bir əldə iki qarpız tutmazlar
Bu günki serçə düynki serçə “jik-jik” öwreder – Builki sərçə bildirki sərçəyə cip-cip öyrədir

Çagyrylan yere irinme, çagyrylmadyk yerde görünme – Çağırılan yerə ərinmə çağırılmayan yerdə görünmə.

Çekişmən, bekişmez – çəkişməsən bərkişməzsən.

Enesini gör-de gyzyny al, gyrasyny gör-de bizini al – Anasını gör qızını al, qırağını gör bezini al.

Gülme goňşyňa, gələr başyňa – Gülmə qonşuna gələr başına

It üyrer, kerwen geçer- It hürər karvan keçər

Əsrlər boyu nəsil-dən-nəslə ötürülən və öz mənasını qoruyub saxlayan atalar sözlərindən qazax xalqının məişətini, dünyaya baxışını, yuxuya olan marağını müşahidə etmək mümkündür. İstənilən mübahisədə və xalqın məişəti ilə bağlı lazımı qərar qəbul edərkən dərin mənalı, dəqiq fikirli atalar sözlərindən istifadə etmək çox vacib idi. Qədim zamanlarda dövlət işlərində də, idarəetmədə də davamlı olaraq atalar sözlərindən geniş şəkildə istifadə edilirdi. Lakin qazax xalqının həyatında mühüm rol oynayan bu şifahi ədəbiyyat janrı kağız üzərində yalnız XIX əsrin ikinci yarısında yazıya köçürülməyə başlayır. meydana çıxmışdır. Filologiya elmləri doktoru, professor Danday İshaq deyir ki, “atalar sözləri hər dövrün hekayətindən xəbər verir”.

Atalar sözü böyük fikirdir, düşüncələrin verdiyi məntiqi nəticədir. İnsan həyatında, gündəlik məişətində, sosial situasiyalarda baş verən müxtəlif tarixi hadisələrin müdrik qiymətləndirilməsində və ümumi nəticədə istifadə olunur. Atalar sözləri elmini öyrənən paremiologiya elmidir və qazax tədqiqatçıların fikrincə atalar sözlərini məna, məzmun və ideyaca aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olur.

- Həyat, həyat tərzi, sosial hadisələr;
- Heyvandarlıq haqqında;
- Düzgünlük, əxlaq, fəzilət, dostluq haqqında;
- İş, sərvət, peşə haqqında;
- Ehtiyatlılıq və sayıqlıq haqqında

Araşdırmalar onu göstərir ki, Qazax ədəbiyyatında atalar sözü daha çox XIX əsrdə formalaşmışdı. Bu da əkinçiliyin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olaraq bu mövzuda daha çox yaranmasına səbəb olmuşdur.

"Егін еккеннің есесі көп"- Əkin əkənin məhsulu çox olar

"Астығы бар аш болмайды" – Taxılla acliq olmaz

"Бірлік болмай, тірлік болмас" – Birlik olmazsa dirilik olmaz

"Бірлігі жоқтың тірлігі жоқ" – Birlik olmadan dirilik olmaz

Qazax ədəbiyyatında maraqlı məqamlardan biri də budur ki, qazax ədəbiyyatında mövcud olan atalar sözlərini araşdırdıqda məsəlləri və dildə hazır şəkildə idiom və ya frazeoloji birləşmə kimi işlənən hazır ifadələr də geniş yayılıb. Eyni zamanda, vətəni, torpağı qorumaq mövzusunda atalar sözlərindən xalqın düşüncəsini, arzusunu, mənafeyini, vətənpərvərliyini anlamaq olar, məsələn, “Vətən qızıl beşikdir”, “Doğma torpağın dağı istidir”, “Yadın ölkəsində sultan olana qədər öz ölkəndə millət ol”.

Bildiyimiz kimi, atalar sözü ilə məsəllər arasındakı fərq məzmunadadır. Məsəllər həyatda əlamətdar bir hadisənin müdrik yekunudur. Atalar sözlərində aydın və bədii bənzətmə işlədilir. “Çox görülmüş böyük toy”, “Qızım, deyəcəyəm. gəlinim, sən dinlə” məsəllərini nümunə kimi göstərmək olar. Atalar sözünü işlədərkən isə heç bir sübut və ya açıqlamaya ehtiyac olmur.

Atalar sözləri və məsəllər nitqdə çox işlənən qısa, dərin mənalı və bitkin ifadələrdir. Bunlar xalq müdrikliyinin, xalq zəkasının, xalqın həyat təcrübəsinin bədii ifadəsidir. Dilin aydınlığı, qısa, yığcam şəkildə dərin məna ifadə etmək kimi gözəl xüsusiyyətləri atalar sözlərində özünü yaxşı əks etdirir. Atalar sözü və məsəllər bir-birinə çox yaxındır. Bunları biri-birindən ayırmaq çox vaxt hətta çətin olur. Lakin bunları fərqləndirən cəhətlər də vardır. Bəzi tədqiqatçılar bu fikirləri onların qrammatik quruluşunda görmüş, bəziləri həcmdə kiçik və böyük olmalarını qeyd etmişlər. K.D.Uşinski, M.A.Rıbnikova kimi məşhur pedaqoq və metodistlərin, İ.V.Dal, F.J.Buslayev və Q.Sokolov kimi məşhur rus alim və folklorşünasların fikrincə məsəllərdə atalar sözündəki kimi dərin, hikmətli fikirlər vardır, lakin bu hələ bitməmiş, püxtələşməmiş, kamilləşməmişdir.

Ən qədim folklor nümunələrinə malik olan qırğız ədəbiyyatında da müxtəlif atalar sözlərinə rast gəlmək mümkündür. Qırğız ədəbiyyatında folklor toplusunda 2000-dən çox atalar sözü toplanıb. Kitab, əmək, təhsil, dostluq, vətən haqqında atalar sözləri var. Atalar sözləri qırğızların həyat tərzindən götürülmüşdür və onların fikrincə, uşaq tərbiyəsində çox böyük rol oynayır. Atalarımız bizə atalar sözlərini miras olaraq qoyub getmişdir.

- Ааламдын көркүн көз ачат, адамдын көөнүн сөз ачат – Dünyanın gözəlliyini göz, insanın könlünü söz açar.

- Абийир тапса баласы, атасына бак конот – Oğulda vicdan olsa, atasına bağ salar

- Ага —тууган ынтымактуу болсо ат көп, абысындар ынтымактуу болсо аш көп – Qohum-əqraba mehriban olsa at çox olar, böyüklər mehriban olsa aş çox olar.

- Агасы минген атты — иниси минет, атасы салган кушту — баласы салат.

- Агасын чапса балаңыз, атасын урам дегени. Эжесин чапса балаңыз, энесин урам дегени – Qardaş qardaşa, bacı bacıya baxar

- Агын суу Арам болбойт.- Ахар su haramm olmaz.

- Агын сууда арам жок.- Ахан suyun sərəri olmaz.

- Агын тапсаң аласың, караны тапсаң каласың.- Ağin tapsan alarsan, qaqa tapsan qalarsan.

- Агын чогулуп сел болот, адам чогулуп эл болот.- Sular yığışib sel olar, insanlar yığışib xalq olar.

- Агынан тийишсең бирөөгө, айланып келет кезеги.

- Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат.

- Адам — эли менен, өрдөк — көлү менен.- İnsan ellə, ördək göllə

-

- Адам (көзү) жок жерде кеп (ушак) кылба.- Özü olmayan yerdə danışma.

- Адам алсызы — урушчаак.- Zəif insan davakardır.

- Адам ачтан өлбөйт, ардан өлөт.- İnsan aclıqdan yox Susuzluqdan ölər.

- Адам болуу арзан, адамды билүү кыйын.- İnsan olmaq asandı, insanı tanımaq çətin.

Yuxarıda gördüyümüz kimi, atalar sözlərindən bəziləri Azərbaycan ədəbiyyatı ilə də uyğunlaşır. Aşağıdakı atalar sözlərini qırğız dilindən tərcümə etməyə çalışdıq ki, fikrimizcə, bu atalar sözləri əsasən qırğız ədəbiyyatı üçün xarakterikdir.

İnsan alnına yazılanlardan kənara çıxma bilməz.

İnsanla heyvan arasındakı fərq ağıldadır.

İnsan fikirdən doymaz, canavar qoyundan doymaz.

İnsan fani olsa da, ölməz işlər götürür.

İnsan arxasınca gedənlərə baxıb qocalır.

İnsan özü ilə deyil, sözü ilə diqqət çəkir.

Adam ölməsə kəndin başçısı, tacir ölməsə karvan başçısı.

İnsanın ruzisi ölənə qədər tükənməz.

İnsan ölür, şöhrət yox.

İnsan öləndə hötməti, at öləndə dərisi qalır.

Kişi sözündən, inəyi buynuzundan sındırarlar.

İnsan dəmirdən sərt, (daşdan güclü), çiçəkdən daha zərifdir.

“Xalq ifadəsi ilə demiş olsa, məsəllər hələ "çiçək" olduğu halda, atalar sözləri meyvədir. Məsələn: "Aranda tutdan, dağda quruddan" - məsəldir. "Aranda tutdan olduq, dağda quruddan" - atalar sözüdür; "Elə bil tünd sirkədir" - məsəldir, "Sirkə nə qədər tünd olsa, öz qabını çatladar" - atalar sözüdür.”

Məlum olduğu üzrə hələ XIX əsrin ortalarından başlayaraq ibtidai məktəbin ana dili və qiraət kitablarında atalar sözü və məsəllərə olduqca geniş yer verilmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, hətta atalar sözləri və məsəllər hələ sistemli şəkildə toplanana qədər çox qədim zamanlardan başlayaraq yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin diqqətini cəlb etmişdir. Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli və başqa sənətkarların əsərlərində bu və ya digər dərəcə külli miqdarda Azərbaycan atalar söz və məsəlləri işlənmişdir. Eləcə də bir sıra klassik yazıçılarımız öz əsərlərinin adlarını atalar sözləri və məsəllərdən götürmüşdür. Məsələn: Nəcəf bəy Vəzirovun "Arxadan atılan daş topuğa dəyər", "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz", "Adı var, özü yox", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", Ə.Haqverdiyevin "Yeyəsən qaz ətini, görərsən ləzzətini", Rəşid bəy Əfəndiyevin "Qonşu-qonşu olsa, kor qız ərə gedər" və s.

“Şifahi xalq ədəbiyyatının ən yığcam janlarından biri olan atalar sözü və məsəllər təlim-tərbiyə nöqtəyi-nəzərindən olduqca qiymətli materialdır. Tərbiyənin əsasını təşkil edən bütün cəhətlər (vətənpərvərlik, əməyə məhəbbət, kollektivçilik, mübarizlik, sədaqət, böyüklərə hörmət, elmə, biliyə həvəs və s.) üçün yüzlərlə atalar sözləri vardır. Atalar sözləri və məsəllərin çoxu zəhmətkeş xalq tərəfindən yaradılmışdır. Buna görə də onlarda xalqın keçmişlərindəki ağır əməyi və yoxsulluğu haqqında daha çox danışılır, hakim siniflərə, istismarçılara qarşı dərin nifrət və etiraz ifadə edilir”

Demə, dedikdən sonra geri qayıtma

Desəm səndən ölərəm, etməsəm tənqiddən ölərəm

Günahsızın ayağına tikan girməz

Ağ it, qara it hələ də itdir

Su axan arxdan axır

Axar suyun heç bir zərəri yoxdur

Ağıllı düşmən axmaq dostdan yaxşıdır

Axmağı özündən anlama, xalqdan anla.

Qeyd etdiyimiz kimi, Atalar sözü sadəcə türk xalqlarının ədəbiyyatında deyil, bütün dünya ölkələrinin folklorunda rast gəlmək mümkündür. Belə ki, istər şərq, istərsə də qərb ölkələrində hətta eyni atalar sözlərinin müxtəlif variantlarını görmək heç də təəccüblü deyil.

Əcdadların ruhunu yaşadan bu sözlərdən düşüncələrə ətir saçılır, güc-qüvvət gəlir. Ağılın, düşüncənin qapıları onların üzünə qapanan zaman isə yazılanlardan doğma ana dilinin nəfəsini almaq, ətrini duymaq olmur. “Əski türkcədə bir sıra mənalarıyla bərabər əcdadlardan qalma öyüdlər - atalar sözü, məsəl anlamı bildirdiyi faktı "Divanü-lügətit-türk"də də qeydə alınan "sav" istilahi olmuşdur ki, bəlli bir ölçüdə çağdaş elmi-nəzəri fikirdə- ki "paremi(ya)" anlayışıyla uyğun gəlir. Türk dillərində, aydındır ki, həmin "sav"la yanaşı müəyyən dövrdən etibarən ərəbin "məsəl" sözü də işlənmiş, cəmdəki "əmsal" şəkliylə mənaca "atalar sözü" məfhumuna doğru ("əmsali- türkanə" - türk atalar sözləri) genişləyərək ədəbi dilə, həmçinin xalq dilinə keçmişdir. Ona görə də guya başqa-başqa anlayışlanmış kimi atalar sözü ilə məsəllərin mənaca ayrıldığını, forma, mənə və məzmunca bir-birinin eyni olmadıqlarını iddia etməklə onları qarşılaşdırmaq yanlış yoldur.”

Bir çox tədqiqatçılar "son dərəcə incə və çətinliklə sezilə bilən xüsusiyyətlər" dedikləri həmin "fərqləri" sanki varmış kimi bu paremik vahidlərin qrammatik quruluşunda

axtarmış, məsəlləri söz və birləşmə əlavə eləməklə atalar sözlərinə çevirməyin mümkünlüyündən danışmışlar; "məsəlin müstəqillik funksiyası o qədər də güclü deyil", "atalar sözü məcazi mənaya malik olduğu halda məsəllər bundan məhrumdur", guya "şərhə ehtiyacı olmayıb konkretlikdən uzaq və şəraitlə bağlanmayan atalar sözlərinə nisbətdə məsəllər fikri tam ifadə etmək kimi müəyyən hədəf güdürlər, həmin məsəllərdir ki, yarandıqları əhvalatlarla bağlılıqları unudulduqca atalar sözlərinə çevrilirlər". Məsəlin başa gəlmiş hansısa bir hadisə ilə bağlı xalq arasında dolaşan, lakin hələ atalar sözü şəkli almayan səlis, qısa danışiq olduğu belə deyilmiş, bir söz artırıb əskiltməklə guya atalar sözü və məsəllərindən birinin digərinə keçə bildiyi şəkildə bir çox fikirlər də irəli sürülmüşdür.

Dünyanın ən qədim tarixə malik olan xalqlardan biri də yapon xalqıdır. Bu xalqın ədəbiyyatında birmənalı olaraq atalar sözlərinin işlənməsi xalqın təxəyyülünün mühüm göstəricisidir. Yaponiya Atalar Sözləri Mədəniyyəti Cəmiyyətinin verdiyi məlumata görə Yaponiyada 50-60 min atalar sözü olduğu deyilir.

Məsələn, "Tapdıqlarınız haqqında susursunuz, ancaq itirdiklərinizi danışsınız." Bu, insanları eqoizmindən xəbərdar edən bir atalar sözüdür. Atalar sözlərini oxuduqda insan sanki qədim insanlarla danışa bilir, əsrlər öncəki insanlarla dialoqa girir. Yaponiya ədəbiyyatında Kojikidə bir neçə atalar sözü işlədilir. Bundan əvvəl heç bir yazılı kitab yox idi, buna görə də Kojikidəki atalar sözləri Yaponiyada qeydə alınan ilk qeydlər idi. Daha sonra, təxminən XIII əsrdə atalar sözləri yayılmağa başladı və Edo dövründə atalar sözləri ən fəal şəkildə yaradıldı və istifadə edilməyə başladı. Yaponların fikrincə Atalar sözləri dünyanı birləşdirir!

Atalar sözüne təkcə Yaponiya və Şumerdə deyil, bütün dünyada rast gəlinir. Atalar sözü olmayan xalq, millət yoxdur. Bir çox atalar sözləri hər bir ölkəyə və ya bölgəyə xas olsa da, dünyada ümumi olan çoxlu atalar sözləri də var. Bəziləri atalar sözlərini "dünyanın ümumi dili" adlandırırlar.

Yaponiyada belə bir atalar sözü var: "Divarın qulaqları var". Bunun nə demək olduğunu bilirsinizmi? Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında "Yerin də qulağı var" şəkildə işlənir.

- "Çəməndə gözlər və kolda qulaqlar var" (Hindistan və Çexiya)
- "Kalların qulaqları var" (Trinidad və Tobaqo, Mərkəzi Amerika)
- "Çöldə göz, meşədə qulaq var" (İngiltərə, Fransa, Almaniya, Belçika)
- "Çöldə göz, divarda qulaq var" (Gürcüstan)
- "Küləkdə qulaq var" "Yolda qulaq var" (Qana, Afrika)
- "Böcəklərin qulaqları var" (Afrikadakı Masai qəbiləsi)
- "Gözlər gündüz, qulaqlar gecələr" (İran və Mərakeş)
- "Quşlar gündüzlər, siçanlar isə gecələr nağıl eşidirlər" (Koreya).
- "Divarlarda boşluqlar və daşlarda qulaqlar var" (Çin)

Çox sayda atalar sözlərinə hələ Azərbaycan türk ədəbiyyatının şah əsəri "Kitabi-Dədə Qorqud"da rast gəlinir. Qorquda ataya aid olunan yetmişdən artıq həmin pəremik vahid atalar sözlərinin toplanıb yazıya alınmasının ilkin təcrübələrindən sayıla bilər. İki minəcən atalar sözü və zərbi-məsəlin yazıya köçürüldüyü "Oğuznamə"nin, həmçinin mindən artıq atalar sözü və xalq məsəlini özündə birləşdirən XVIII əsr abidəsi "Əmsali-türkanə"nin üzə çıxarılması isə bu qənaətə gətirir ki, Azərbaycan pəremik vahidlərinin toplanıb yazıya köçürülməsinin bəlkə XV-XVI yüzilliklərdən keçib gələn bir tarixi var.

Nəticə. Beləliklə atalar sözləri tarixin yaddaşından süzülüb gələn və nəinki türk dünyasını eləcə də

Bir sıra dünya xalqlarının tarixini, düşüncəsini, milli dəyərlərini dil xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayan geniş yayılmış və gələcək nəslin tərbiyəsində böyük rol oynayan vacib janrlardan biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Atalar sözü. Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004, 264 səh.
2. Azərbaycanda yaşayan xalqların atalar sözləri və deyimləri, Bakı“Ecoprint” nəşriyyatı, 2016, 168 səh.
3. <https://bilim-kg.com/makaldar/>
4. <https://informburo.kz/kaz/maal-mtelder-aza-mrnde-orny-olardy-alay-ayrua-bolady.html>
5. <http://www.tkm.8m.net/nakyllar.htm>
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/maqollar-mohiyati-va-xususiyaatlari/viewer>